

УДК 371.134:78

Дмитро Балдинюк,

*к. п. н., професор кафедри
музикознавства та вокально-
хорових дисциплін*

Олена Балдинюк,

*к. п. н., доцент кафедри
хореографії та художньої культури,
Уманський державний
педагогічний університет імені
Павла Тичини, Україна*

РІЗНОВИДИ МИСТЕЦТВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ДОСВІДУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Основна ідея статті полягає у тому, що в системі педагогічних заходів, спрямованих на формування комунікативного досвіду молодшого школяра, свою особливу «нішу» може і повинно зайняти мистецтво, осягнення якого дитиною має розглядатися як особливий вид спілкування – художня комунікація, що ґрунтується на соціально-комунікативній, суб'єкт-суб'єктній природі мистецтва, діалогізмі художньо-естетичного пізнання.

Ключові слова: комунікативний досвід, художня комунікація, різновиди мистецтва, молодший шкільний вік.

Основная идея статьи состоит в том, что в системе педагогических средств, направленных на формирование коммуникативного опыта младшего школьника, свое особое место должно занимать искусство. Оно рассматривается как особый вид общения – художественная коммуникация, в основе которой лежит

социально-коммуникативная, субъект-субъектная природа искусства, диалогизм художественно-эстетического познания.

Ключевые слова: коммуникативный опыт, художественная коммуникация, разновидности искусства, младший школьный возраст.

The main idea of the article is that in the system of educational activities, aimed at forming communicative skills of elementary school students, art has its unique and special role. The process of children's understanding and perception of art is to be considered as a special kind of communication, based on social, subjective nature of art, dialogism of aesthetic knowledge.

In terms of teaching art stands as socially appropriate way of educational impact on the individual, forming his/her worldview, ethics, experience of social behaviour. Art reflects personality in its integrity, affecting the whole structure of consciousness and identity; it forms the universal human abilities that are important for any activity and communication.

Keywords: communicative experience, artistic communication, types of art, primary school age.

Постановка проблеми. Необхідність спільної життєдіяльності першокласників вже з перших днів перебування дитини в школі актуалізує приховані раніше проблеми: відсутність у більшості дітей навичок спільної роботи з іншими школярами, труднощі в налагодженні міжособистісних стосунків, невміння слухати і розуміти товариша по взаємодії, керувати власними вчинками у відповідності з прийнятими в новому соціальному середовищі нормами і т.п. Як навчити дитину ефективно й безболісно вживатися в нову для неї роль школяра, адаптуватися до нової соціальної ситуації, навчитися співпрацювати з іншими дітьми, розуміти їх і саму себе? Шлях розв'язання вказаних проблем лежить через збагачення комунікативного досвіду дитини. Тому актуальною проблемою вищої

школи є розробка сучасної концепції формування майбутніх учителів початкової школи, наближення професійно-педагогічної і спеціальної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, оволодіння ними сучасними педагогічними технологіями. Один із важливих аспектів означеної проблеми – підготовка студентів до формування комунікативного досвіду молодших школярів засобами мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки педагогічних кадрів у вітчизняній педагогіці має досить тривалу історію і багатий історико-педагогічний досвід її осмислення. Концептуальні ідеї філософії освіти, теоретичні та методичні засади підготовки педагога, формування його педагогічної культури, основ професіоналізму, готовності до педагогічної творчості, професійні вимоги до нього (педагогічна спрямованість, компетентність і педагогічна майстерність, любов до дітей, позитивні риси характеру і особистісні якості педагога тощо) всебічно розкриті в роботах В. Андрущенка, С. Архангельського, В. Бондаря, Н. Гузій, І. Зязюна, О. Киричука, О. Коберника, В. Кременя, Н. Кузьміної, В. Лугового, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Мороза, В. Сластьоніна, Л. Хомич та ін. Проблеми підготовки педагогічних кадрів у національних педагогічних навчальних закладах розглядають у своїх дослідженнях А. Алексюк, С. Гончаренко, В. Кузь, А. Линенко, Д. Пащенко, О. Рудницька, О. Савченко, Т. Яценко та ін.

Мета статті – розкрити педагогічний потенціал різновидів мистецтва у процесі формування комунікативного досвіду дитини молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох віків учені намагалися розкрити сутність мистецтва як специфічного складника культури суспільства, що здійснює певні соціальні функції. Постановку питання про значення мистецтва для формування духовності людини зустрічаємо у творах античних мислителів, у філософських трактатах епох

Відродження і Просвітництва, велику увагу людинотворчій ролі мистецтва приділяли у своїх філософсько-естетичних працях І. Кант, Г. В. Ф. Гегель.

Український філософ-просвітитель, письменник і педагог Г. Сковорода, розвиваючи ідеї «філософії серця», проводить думку про спорідненість і взаємодію філософії і мистецтва в осягненні таїн людського духу, підкреслює роль мистецтва у моральному самовдосконаленні особистості [8]. На гуманістичній, соціально-перетворювальній місії мистецтва наголошували у своїй спадщині видатні українські художники-мислителі: Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка.

Власне педагогічний аспект питання про роль мистецтва у становленні особистості полягає в тому, що воно стимулює емоційний та інтелектуальний розвиток індивіда, сприяє його духовному збагаченню, прилученню до загальнолюдського досвіду. Потенційна духовна цінність мистецтва реалізується, коли воно органічно включене в життєдіяльність дитини, стає художньо-образним пізнанням дійсності, її конкретно-чуттєвим відтворенням у процесі художньої творчості. Видатний український педагог В. Сухомлинський переконливо показав внутрішній зв'язок між розумінням дитиною краси і утвердженням у її свідомості етичних принципів добра, справедливості, людяності. Він так формулював найважливіше завдання естетичного виховання: «... навчити дитину бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність та на основі цього стверджувати прекрасне у самому собі» [4, с. 148]. Саме через музику і художнє слово, розвиток уяви і фантазії, збагачення у процесі мистецького спілкування емоційного світу здійснюється, за В. Сухомлинським, духовний розвиток дитини («через красиве – до людського») [5].

Головним предметом мистецтва є сама людина – її душа, її внутрішній світ, думки, почуття, настрої, сутність її суспільних і особистісних ставлень, типові людські характери, ідеї, вчинки. Інакше

кажучи, мистецтво постає як «практичне людинознавство», і у цій своїй якості воно відіграє вагомую роль у соціалізації індивіда, становленні досвіду людських стосунків, збагаченні комунікативного потенціалу особистості. Будучи фіксованим у культурних формах досвідом сприйняття світу, мистецтво дозволяє дитині побачити світ чужими очима, відчувати і осягнути внутрішній світ іншої людини, воно формує досвід почуттів та поведінки «в ситуаціях, які ще реально не пережиті» [7, с. 39].

Тому важко переоцінити роль мистецтва у вихованні особистості, її орієнтації у соціумі, формуванні вміння правильно спілкуватися з навколишнім світом, у активному становленні комунікативного досвіду. Інакше кажучи, *для дитини художньо-мистецька діяльність може і повинна стати своєрідною школою міжособистісного спілкування.*

При цьому наголосимо, що у молодшому шкільному віці освоєння різновидів мистецтва має відбуватися переважно в ігрових формах.

Впливаючи на дитину через переживання, мистецтво володіє унікальною здатністю робити будь-який факт предметом її емоційного ставлення (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов). Однією з умов, що робить можливим «проникнення» дитини у світ мистецьких образів, художнього вимислу, є розвиток у неї потреби і здатності до емоційно-естетичного співпереживання, емпатійного осягнення художнього змісту твору: естетичне почуття як духовне утворення визначає міру соціалізації особистості, свідчить про здатність індивіда сприймати світ у чуттєвих культурно розвинених формах.

Під час сприйняття мистецького твору актуалізуються такі емоційно-психологічні механізми, які за своєю суттю є механізмами спілкування. За допомогою цих специфічних психологічних механізмів – ідентифікації, співпереживання, синхронізації, навіювання, наслідування – у процесі художнього сприйняття в дитини виникає можливість вийти за межі власного «Я», перебороти просторово-часову обмеженість [1, с. 116],

вступити у спілкування-діалог з героями твору і пережити, «приміряти» їхні думки, вчинки на себе, через співучасть та ідентифікацію відтворити структуру чужого досвіду у власній життєдіяльності.

Основною метою спілкування школярів з мистецтвом, або художньо-педагогічного спілкування, є залучення учнів до цінностей мистецтва та подолання обмеженості їхнього індивідуально-духовного досвіду через засвоєння досвіду загальнолюдського.

Молодші школярі у процесі спілкування з мистецтвом через особистісне ставлення до героїв творів накопичують досвід емпатійних переживань, який породжує «... особливе емоційне ставлення до навколишньої дійсності, що виявляється у здатності співпереживати героям, подіям, естетично відгукуватися на явища природи, людські вчинки» [6, с. 43].

Впливаючи на органи чуттів дитини різноманітністю фарб, звуків, словесних інтонацій, різновиди мистецтв викликають таку ж різноманітність відчуттів, які аналізуються, порівнюються, зіставляються з уже наявними уявленнями і поняттями. У результаті відбувається більш інтенсивний розвиток особистості в цілому: активізується уява і дитяче мислення, збагачуються емоції, поглиблюється світосприйняття, що стає основою духовного зростання, накопичення досвіду соціальної взаємодії.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти [2] зміст освітньої галузі «Мистецтво» визначається за такими змістовими лініями: музична, образотворча та мистецько-синтетична (відповідно хореографічного, театрального та екранних видів мистецтва), які реалізуються шляхом вивчення окремих предметів «Музичне мистецтво» і «Образотворче мистецтво» або інтегрованого курсу «Мистецтво». Загальноосвітній навчальний заклад може сам обирати окремі курси музичного та образотворчого мистецтва або інтегрований курс «Мистецтво». Базовий навчальний план початкової загальної освіти

відводить на вивчення освітньої галузі «Мистецтво» 2 години на тиждень у 1-4 класах. Крім того, за наявності відповідного методичного забезпечення та належної підготовки педагогічних працівників за рахунок годин варіативної складової можуть вивчатися додаткові курси за вибором («Риторика», «Абетка театрального мистецтва», «Ритміка» та ін.).

Як бачимо, Державний стандарт початкової загальної освіти [2], Типові навчальні плани початкової школи [3] передбачають достатню культурно-мистецьку складову, однак мусимо звернути увагу на те, що в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів соціально-комунікативний потенціал мистецтва ніби винесено «за дужки»: якщо метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування його *комунікативної компетентності*, то як мету освітньої галузі «Мистецтво» визначено здобуття школярем власного *естетичного досвіду*. Тобто, про осягнення дітьми мистецтва як мистецьку комунікацію і, відповідно, про педагогічний потенціал мистецтва у процесі становлення дитини як суб'єкта спілкування, про формування *комунікативного досвіду* молодшого школяра не йдеться. Це ще раз підкреслює існуючу суперечність між комунікативною природою мистецтва і його традиційним представленням у змісті початкової освіти лише як засобу формування естетичної культури особистості і, як наслідок, недостатньою професійною підготовленістю майбутнього педагога до художньо-педагогічної взаємодії, його здатністю компетентно реалізувати виховний потенціал мистецтва у розвитку комунікативного досвіду дитини.

Оскільки діти молодшого шкільного віку відрізняються емоційною чутливістю, образно-синкретичним мисленням, зацікавленим пізнанням довкілля, використання комплексу мистецтв (з установкою на «домінантний» вид мистецтва) стає потужним засобом виховного впливу,

засобом спілкування і пізнання соціального досвіду через синтетичний художній образ.

Синтетичне використання різновидів мистецтва у вихованні дітей одним із перших у вітчизняній мистецькій педагогіці обґрунтував і практично реалізував відомий український етнограф, хореограф, композитор і педагог В. Верховинець. У відомому посібнику «Весняночка» (1924 р.) ним розроблені теоретичні засади комплексного використання музичного, хореографічного і драматичного мистецтва у виховному процесі, викладено український музично-ігровий репертуар для дітей. У контексті нашого дослідження важливо відзначити, що ігри збірника, ґрунтуючись на етнографічному матеріалі, сприяють освоєнню дітьми традиційних для українського народу норм співжиття і спілкування (ввічливість, доброзичливість, чуйність, взаємовиручка), формують мовленнєву культуру, емоційну чутливість, розвивають експресивні якості, здатність перевтілюватись у певний художній образ.

Звернення до комплексу мистецтв у процесі художнього розвитку дітей молодшого шкільного віку, підкреслює Н. Аніщенко, особливо важливе, оскільки у більшості з них нахили до окремих видів мистецтва ще не встигли проявитися, а інтерес уже починає народжуватися. Крім того, залучення комплексу мистецтв значно розширює можливості художнього пізнання дитини, її асоціативної уяви, сприяє інтенсифікації процесу сприйняття, виконує компенсаторну функцію у розвитку сенсорної сфери особистості, сприяє збагаченню художньо-комунікативного досвіду.

Безперечно, провідна роль серед різновидів мистецтва у становленні дитини як суб'єкта спілкування належить літературі, мистецтву художнього слова. Мовленнєве спілкування є основним засобом обміну думками, почуттями, налагоджування людських стосунків, взаєморозуміння. Потрібно прагнути до того, підкреслював В. Сухомлинський, щоб життєдайне джерело рідної мови було відкрите

для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя, бо «найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова» [5, с. 202]. Можна стверджувати: тільки той учень освоїв культуру сприйняття художнього тексту, «... у свідомості якого слово виграє, тріпоче, переливається барвами і мелодіями навколишнього світу» [5, с. 194].

Освоюючи літературні твори різних жанрів (вірші, оповідання, загадки, прислів'я, скоромовки, лічилки тощо), діти вчаться усвідомлювати настрої, переживання героїв, правильно оцінювати їхні вчинки, розмірковують над співвідношенням добра і зла, осмислюють власну поведінку і стосунки з товаришами, навчаються правил чемності і ввічливості. Через пізнання характерів літературних героїв школярі вчаться розуміти інших і самих себе, розбиратися в людях, набувають соціально-комунікативного досвіду.

Прикладом синтезу двох мистецтв – літератури і музики – є пісня, в якій словесний і музичний образи нероздільні, тут мовне і музичне інтонування становлять єдине ціле у процесі творення художнього образу. Тому, думаємо, переконливою є точка зору багатьох дослідників (Г. Довженок, К. Луганська, О. Федій та ін.), що розпочинати опанування музичного мистецтва дітьми доцільно з вивчення інтонаційної мови української пісні, в першу чергу, одного із стародавніх жанрів – народної дитячої пісні: вона відповідає психофізіологічному розвитку дитини, її метроритмічна та інтонаційна структура підпорядкована рухам, що дає можливість пісні бути органічною частиною забав та ігор.

З музикою тісно пов'язане мистецтво танцю, власне хореографічний образ виникає з музично-ритмічних рухів, доповнюваних пантомімою.

Зокрема, у процесі занять танцем учень відшліфовує соціально-перцептивне вміння легко «читати» відтінки почуттів, настрою іншої людини за її мімікою, позами, жестами; власна ж комунікативна поведінка

школяра як суб'єкта спілкування стає експресивно-виразнішою, гнучкішою, розкутішою, зрозумілішою для оточення.

Крім того, хореографія, як мистецтво колективне, сприяє формуванню у дітей якостей, важливих для ефективного спілкування: товариськості, толерантності, уважності, навичок спільної праці. Збагачується загальна культура учнів, вони привчаються до охайності, дисциплінованості, набувають гарних манер, стрункої постави, вчаться легко і граціозно рухатись. Одним словом, для збагачення загальнокультурного та власне комунікативного потенціалу молодших школярів необхідно активніше використовувати виховні можливості хореографії, тим більше, що танець є одним із найпопулярніших видів мистецтва серед дітей цього віку.

Осмилюючи вплив мистецтва на процес формування дитини як суб'єкта спілкування, потрібно підкреслити важливість одного з його різновидів – театрального мистецтва. Особливістю театральної діяльності є синтезування різних видів художньої творчості воедино: художнього слова, драматичної дії, музики, танцю, пантоміми, декорацій та атрибутів, створених у процесі образотворчої діяльності. У театральній грі, імпровізаціях на задану тему-образ, в етюдах на перевтілення формується здатність суб'єкта художнього спілкування до розуміння інших людей (характерів, учинків), збагачується емоційна чутливість, розвиваються комунікативні здібності дитини. Адже учень-актор повинен володіти спостережливістю, увагою, такими засобами спілкування, як добра дикція, інтонаційна різноманітність мовлення, виразна міміка, пластика тіла. З точки зору набуття молодшими школярами досвіду спілкування важливо також, що створення художнього образу протікає на очах у глядачів. Особливо це стосується дітей сором'язливих, скутих, яким театральнo-ігрова діяльність може допомогти подолати невпевненість у собі,

підвищить їхню самооцінку, навчить вільно і невимушено триматися на людях.

Тут доречно наголосити на одному з різновидів театральної діяльності, який є особливо актуальним для дітей молодшого шкільного віку, – гри-драматизації за сюжетами українських народних казок.

Світ казки – це світ, побачений очима дитини. Дійсно, казка, як один з улюблених жанрів художньої творчості, близька і зрозуміла довірливій дитячій душі, схильній до фантазії, вимислу. Без зайвих повчань, моралізаторства, через образи казкових героїв діти переживають моральні категорії на емоційно-чуттєвому рівні, а переживаючи, роблять їх надбанням свого життєвого досвіду, *трансформують сконцентрований у художніх образах соціальний досвід в індивідуальний*. Ідентифікуючи себе з казковими героями, діти беруть за взірці добрі вчинки та якості персонажів, а негідну поведінку (заздрощі, грубість, хвалькуватість) піддають осуду. Розігруючи ролі, діти вчаться аналізувати хороші та погані вчинки, передавати своє ставлення до уявного казкового героя, засвоюють зразки комунікативної поведінки, оволодівають засобами спілкування: виразним, інтонаційно багатим мовленням, мімікою, експресією жестів, поз, розвивають уміння відчувати і розуміти партнерів.

Отже, мистецтво, взяте у всій різноманітності видів і жанрів, є потужним джерелом розвитку духовного потенціалу особистості. У соціально-педагогічному сенсі мистецтво постає суспільно доцільним способом виховного впливу на індивіда, формування його світогляду, моральності, досвіду соціальної поведінки. Воно відтворює особистість цілісно, впливаючи на всю структуру свідомості і самосвідомості, формує універсальні людські здібності, важливі для будь-якої діяльності і спілкування.

Список використаних джерел

1. Культура жизни личности : Проблемы теории и методологии социально-психологических исследований / Л. В. Сохань, В. А. Тихонович, Е. А. Донченко и др. – К. : Наукова думка, 1988. – 192 с.
2. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>
3. Про Типові навчальні плани початкової школи : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/?id=2>
4. Сухомлинский В. А. – Переиздание / Сост., авт. вступ. ст. Г. Д. Глейзер. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – 224 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
6. Хлебик С. Р. Формирование нравственно-эстетического опыта младших школьников средствами искусства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Хлебик Светлана Ростиславовна. – К., 1992. – 240 с.
7. Шевнюк О. Л. Формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шевнюк Олена Леонідівна. – К., 1995. – 202 с.
8. Шинкарук В. І., Іваньо І. В. Григорій Сковорода // Сковорода Г. Повне зібрання творів : У 2-х т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 11–57.